

Fotó: Bv. fotó

Lelovics Zoltán – Takács Ádám

A BALASSAGYARMATI FEGYHÁZ ÉS BÖRTÖN MÚLTJA, JELENE ÉS JÖVŐJE (A 180 ÉVES BÖRTÖN JÖVŐBE TEKINTŐ SZEMLÉLETE)

Bevezetés

A Balassagyarmati Fegyház és Börtön a magyar büntetés-végrehajtás legrégebbi, eredetileg is fogvatartási célra épült, napjainkban is működő intézete. Építéstörténete a reformkor börtönügyi modernizációjának korai úttörője. Számos forrás, mely a magyar büntetés-végrehajtási intézetekről ír, nem is említi a klasszicista épületet, hiszen az a reformkor börtönépítési hullámát megelőzően, 1845 második felében már működött – szemben az 1855-ben épült szegedi vagy váci börtönépülettel. A történelmi Magyarország ismertebb nagy bv. intézetei is csak később épültek, az illavai 1855-ben, a lipótvári és a munkácsi 1856-ban.

A tanulmány az építéstörténet levéltári forrásain, leginkább a lentebb hivatkozott Reiter-féle feldolgozáson alapszik, illetve az intézeti hagyományon és a modern reintegrációs gyakorlatokon keresztül mutatja be a Balassagyarmati Fegyház és Börtön múltját és jelenét, valamint a cipőgyártásra épülő foglalkoztatás szerepét a társadalmi visszailleszkedés támogatásában. Előjáróban meg kell említeni, hogy az új börtön felépítését követő években több magas rangú személy, tábornok látogatta meg az intézetet, és úgy nyilatkozott, hogy ennek párja az egész ausztriai birodalomban nincs.

Történelmi visszatekintés

A balassagyarmati bv. intézet mai épületének létrejöttét közel sem ideális körülmények jellemezték. Balassagyarmat 1790-től lett Nógrád vármegye székhelye, ezt megelőzően a közeli Szügy település adott otthont a törvénykezésnek, a megyegyűléseknek, valamint a nyirkos és zsúfolt megyei tömlöcrendszer is itt kapott helyet. Később Balassagyarmatra került a törvényhozás és vele együtt a tömlök is, azonban a leromlott állagú épületben embertelen körülmények uralkodtak. A régi, omladozó, kicsi és egészségtelen épület több fogvatartott halálát okozta, gyakran szereztek krónikus betegségeket. Ennek okán az 1793-ban készített tervek alapján elkezdték a tömlök bővítését és felújítását, valamint elkészültek a hajdúknak és a lovas katonáknak építendő ház és istálló tervei is.

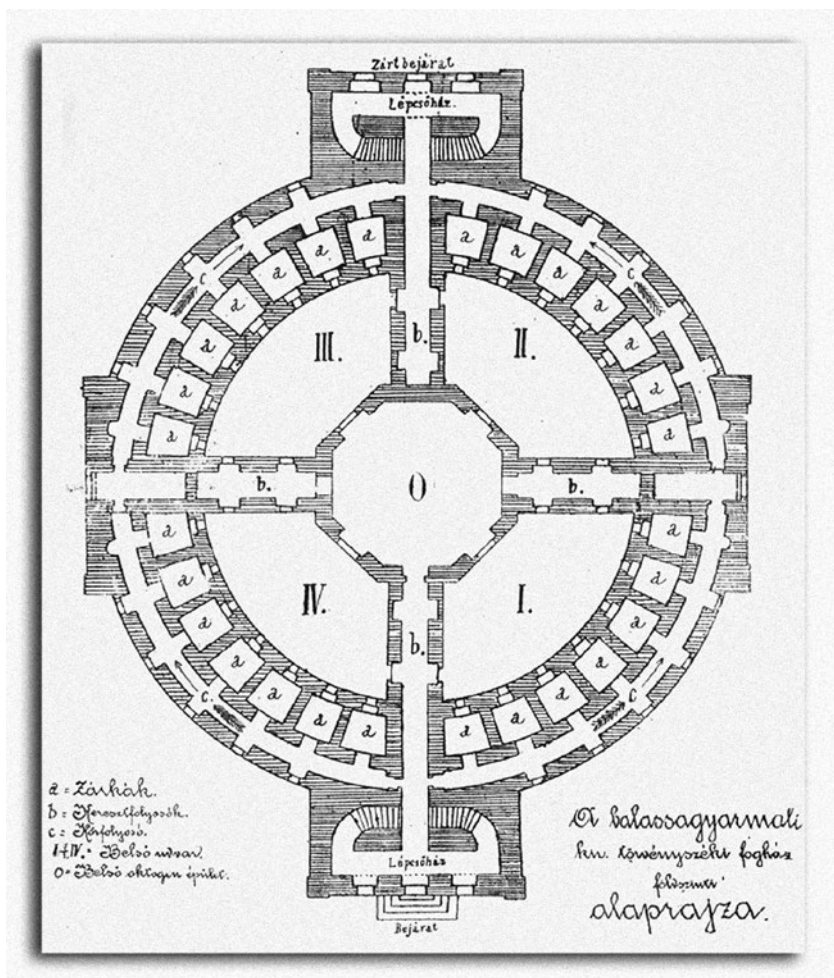
A problémákra a javítások és bővítések ellenére sem sikerült hosszú távon megoldást találni, hiszen a fogvatartottak létszáma 80-100 fővel állandósult, de néha elérte a 140 főt is, ami jelentősen meghaladta a befogadóképességet. A zsúfoltság ismét egészségtelen körülményeket eredményezett, melyről egy 1828-ban készült orvosi jelentés is tanúskodik. Ez a jelentés részletezi, hogy a megyei börtönben az őrzésre öt helyiséget szolgált, ebből egy a nők és négy a férfiak elhelyezésére. A közgyűlés részre készített irat kitér arra is, hogy a tömlöcök szűkek, az egészségesek, a betegek és a pszichés betegek együtt kerültek elhelyezésre. A fentiek alapján a megyei közgyűlés által választott bizottság az alispán vezetésével javaslatot dolgozott ki egy rabfoglalkoztató intézet létrehozására, mely javaslatot az alábbiakkal indokolták:

- a tömlöcökben a raboknak kellene a saját tartásukról gondoskodni, mert az a családtól nem hajtható be, így ez az adófizetőket terheli,
- a szabadult rabok élelem és pénz nélkül ismét lopni kényszerülnek,
- az elkövetők az általuk okozott károkat szegénységük miatt megtéríteni nem tudják,
- vegyesen kerültek elhelyezésre a többszörös visszaesők és az első bűntényesek, valamint olyanok is, akiket csak peres ügyük eldöntéséig tartottak fogva, így a tömlöc a bűnelkövetés iskolájává vált.

A fentiek alapján egyszerre több eredményt is vártak az 1830-ban megalakult rabfoglalkoztató intézettől. Emellett a vármegye elérte azt is, hogy 1832-ben elkezdődhetett az új vármegyeháza építése, a klasszicista épületet 1835-ben adták át. Ezzel a vármegye közigazgatásának méltó körülményeket biztosítottak, azonban a börtönviszonyok a régiék maradtak, ráadásul 1835-ben súlyos skorbut tizedelte a rabokat. Az impozáns vármegyeháza mellett működő börtön körül egyre több gond adódott, mely fokozatosan előtérbe helyezte egy új börtön építésének gondolatát. Végül 1837-ben határozott a közgyűlés egy építési terv elkészítéséről.

Az új börtön építése és jellemzői

Az első terveket Entz Mátyás helyi építőmester készítette 1838-ban, a végső dokumentum – a Magyar Királyi Építési Főigazgatóságon – Novák Dániel királyi főépítész nevéhez fűződik. A tervezés során mindvégig a „magányrendszer” tartották szem előtt. A császári helytartótanácsához 1840-ben nyújtották be a még Entz által készített terveket, amit a tanács – módosítási javaslataival ellátva – továbbított Bécsbe. A Hofbau Rath, vagyis a császári építésügyi hatóság nem fogadta el a terveket, ezért a bécsi javaslatok alapján Novák új tervet készített, amit ismét megküldtek Bécsbe és Balassagyarmatra.

1. kép: A Balassagyarmati Kir. Törvényszéki Fogház alaprajza¹

A nógrádiak annyira halaszthatatlannak vélték az építkezés megkezdését, hogy dokumentumok Bécsből való visszaérkezését és felsőbb jóváhagyását megelőzően, már 1843 tavaszán megkezdtek a munkálatokat. Ez az elköteleződés a börtönügy kapcsán megalapozta azt az immár 180 éves elhivatottságot, ami ma is jellemzi a Balassagyarmati Fegyház és Börtön személyi állományát. Az építkezést – a vármegyeházát korábban megépítő – Kassalik Ferenc irányította, az előzetes tervek szerint a kivitelezés költsége 107 830 forint volt. A centrális alaprajzú épületet az eredeti tervek szerint egy „U” alakú épület is körbevette volna – hasonlóan a volt vármegyeháza épületéhez – azonban valószínűsíthetően gazdasági okok miatt ez a körbeépítés nem a tervek szerint készült el.

1 Forrás: MNL Nógrád Vármegyei Levéltára

2. kép: Századfordulós látkép Balassagyarmatról, a börtönnel²

A balassagyarmati fog- és dologház építését végül 1845-ben fejezték be, a belső berendezési tárgyak elkészítésére is sor került az átadásig, Szent István napjáig. Ekkor a börtön élén Soóky Andor főfelügyelő, korábbi tiszti alügyész állt. A személyi állományba írnokot vettek fel, az örök a Főfelügyelő alárendeltségében dolgoztak. A rabok „javítását” célzó hitoktatásra – a vallási megoszlás alapján – a helybeli katolikus és evangélikus lelkészek voltak hivatottak évente 40, illetve 30 forint fizetésért, míg az írnoknak javasolt éves fizetés 150 forint volt.

Kialakították a „Börtön Főfelügyelő szabályos utasítását”, mely ma is időtálló rendelkezéseket tartalmaz. (Az előírások leginkább a hatáskörökre és a kötelességekre vonatkoztak.)

3. kép: Korabeli képeslap a börtönépületről³

Az épület valójában az 1835-ben elkészült vármegyeháza „U” alakú tengelyében áll, azzal építészeti egységet alkotva. A kör alakú épület építészeti magja egyszerűségével jelzi

2 Forrás: <https://www.balassagyarmat.eu/kepeslap.html>

3 Forrás: Képeslapok a városról és környékéről – balassagyarmat.eu

rendeltetését. Az intézet épületét többen a torta alakjához hasonlítják, a zárkák befelé keskenyedő oldalaikkal egy lecsipett végű tortaszelet látványát keltik. A zárkák egy belső, úgynevezett fény- vagy világító udvarra néznek, negyedenként pedig folyosók kötik össze a belső, henger alakú épületrésszel, melynek negyedik és ötödik emelete foglalja magába a kápolnát. A zárkák egy körfolyosóra nyílnak, vasveretes masszív faajtók dupla zárral tartják fogva az arra ítélteteket. A méteres vastagságú falak terméskőből és téglából készültek, melyeket mészkőporral égettek össze. Az épületben a körfolyosóról nyíló 168 darab egyszemélyes zárkán és a kápolnán kívül két munkaterem is helyet kapott. A helyiségek jellemzően boltívesek. Az eredetileg hatszintes épület ma az udvar feltöltése miatt ötszintessé alakult, a korábbi földszinti folyosó ma pince, azonban itt is jól megfigyelhető a régi kialakítás.

Az épület műemlék, ami ma is építészeti remekműnek számít, korának legmodernebb épületei közé sorolhatjuk funkcionális és infrastrukturális szempontból egyaránt.

A kápolna

A kápolnát az 1857-es évben királyi rendelet alapján szentelték fel. A szertartásokat ezután folyamatosan végezték egészen 1949-ig, a börtönlelkészi szolgálat megszüntetéséig. A katolikus és evangélikus lelkészek szolgálatát 1930-tól a Balassagyarmaton letelepedett „Don Bosco Szalézi Társasága” szerzetesrend tagjai váltották fel. A Rákosi-korszak idején a kápolna felszerelési tárgyai eltűntek, a kupola egy álmennyezettel le lett zárva, megszüntetve ezzel a hely szakrális jellegét.

Az intézet vezetésében már korábban is megfogalmazódott a kápolna helyreállításának gondolata, de az áttörést egy pályázat hozta el 2007-ben, melynek egyik támogatott témaköre a kulturális örökségvédelem volt. Ennek keretében vetődött fel a „Freskóterápia elítélteknek” című projekt ötlete.

A pályázat lényege az volt, hogy a fogvatartottak részére – a hiányszakmának számító – műemlék-helyreállító tanfolyam került megszervezésre, melynek keretében a projektbe bevont fogvatartottak a szakmai képzés során felújították a kápolnát. A freskók témáit egy szakmai zsűri választotta ki a fogvatartottak javaslatai alapján, majd a kivitelezés szinte minden munkafolyamatát fogvatartottak végeztek szakmai irányítással. A kápolna az épület „ékszerdobozá” lett, mely jelentős művészi értéket képvisel. A „balassagyarmati börtön és kápolna” 2015-ben megkapta a kitüntetett „Nógrádikum” címet, mellyel felvételt nyert Nógrád vármegye értéktárába.

4. kép: Kápolna a felújítás előtt⁴

5. kép: A kápolna helyreállításának megkezdése⁵

4 Forrás: Nemszilaj László bv. alezredes

5 Forrás: Nemszilaj László bv. alezredes

6. kép: Az elkészült kápolna 2009-ben⁶

A freskófestés, mint tevékenység az intézetben belül azért bizonyult különleges kezdeményezésnek, mert így amellett, hogy a fogvatartottaknak lehetőségük nyílt egy művészeti ág kipróbálására, egy, a képzőművészetre épülő, egyedülálló közösségfejlesztő terápiában is részesülhettek. Az eljárás két fő részre volt bontható, egyrészt a témafeldolgozó és a falfestést előkészítő szakaszra, másrészt a folyamat kicsúcsosodását jelentő freskó-festmény, mint fő produktum elkészítésére. A freskófestés a művészi önkifejezés egyik nagyszerű eszköze, amely az elítélteket is gondolataik kifejezésére ösztönözte és lehetővé tette önismeretük, problémamegoldó készségük, kreativitásuk fejlesztését.

A kápolna felújításáról Gránitz Miklós fotóművész készített fotósorozatot, mely több kiállítás témája is volt, illetve megszületett Kronauer Éva Lilla *„Aranymadár freskó tolla - Egy műemlék börtönkápolna nem mindennapi újjászületése”* című könyve a börtönkápolna feltámadásáról.

A megújulást követően a kápolna folyamatosan rendezvények helyszíne volt, a szakrális jellegű események mellett a reintegrációs programok központi helyszíne, kulturális és közösségi tér. Néhány év alatt több mint 40 neves előadó mondhatta el gondolatait a szabadulásra készülő fogvatartottak számára, emellett a havonta egyházi szertartásokon (például katolikus és püspöki szentmiséken, éjféli szentmisén) vehettek, vehetnek

6 Forrás: Nemszilaj László bv. alezredes

részt a fogvatartottak. Több alkalommal szerveződött „börtön-cursillo”, amely program már számos fogvatartottnak biztosította a vallási és lelki megújulás lehetőségét.

A programsorozatok megörökítéseként 2022-ben jelent meg Gránitz Miklós szerkesztésében és fotóival a „Misszió a rácsok mögött” című kiadvány – üzenetként az utókor-nak –, több mint 40 elkötelezett személy megszólaltatásával, 272 oldal terjedelemben összegezve az érintettek üzeneteit, a résztvevők gondolatait.

A megújult börtönkápolnát Dr. Beer Miklós, a Váci Egyházmegye megyés püspöke szentelte fel 2009. december 13-án, majd a felújítás 10. és 15. évfordulóján szentmise keretében ismét jelen lehettek mindazok, akik a részt vettek a munkálatokban. Az előbbi évfordulás szentmisét 2019 decemberében a Szeged-Csanádi Egyházmegye megyés püspöke, Dr. Kiss-Rigó László, az utóbbit 2024 decemberében a Váci Egyházmegye megyés püspöke, Marton Zsolt celebrálta.

Kiemelkedő események az intézet történetében

Passzív ellenállás a sétaudvaron (1990)

Hétköznap, a kora reggeli órákban a munkába való levonulás alkalmával az intézet sétaudvarán mintegy 40 fő fogvatartott tanúsított ellenállást oly módon, hogy ülő testhelyzetükből nem voltak hajlandók felállni és fölvenni a munkát. Országos vezetői követeltek, akivel amnesztiával kapcsolatban szerettek volna beszélni. Az egész napos tárgyalások eredményeképpen az esti órákra elálltak szándékuktól.

Túszejtés a fogvatartotti épület 86-os zárkájában (1993)

Az intézet történetének talán legsúlyosabb rendkívüli eseménye során a III. emelet 86-os zárkájában három fogvatartott túsul ejtette a körleten szolgálatot teljesítő felügyelőt, magukra zárták a zárkát, majd szabad eltávozást, pénzt és gépjárművet követeltek. Az intézet környékének lezárását, illetve a Terrorelhárítási Szolgálat megérkezését követően kezdődtek meg a tárgyalások, melyek nem vezettek érdemi eredményre. Az esemény felszámolására ezért erőszakos eszközökkel került sor.

Megyery István főfelügyelősége

A történeti források Megyery István (1859–1931) személyét emelik ki a felvilágosult szellemisége okán a főfelügyelők közül, akit a fogvatartottak pártfogójaként, és a hatékony oktatás, az analfabetizmus elleni harc képviselőjeként említenek, és aki 10 évig volt a Balassagyarmati Fogház főfelügyelője. Jelentős irodalmi munkássága mellett „mintabörtönre” tette az Ipoly menti letöltőházat. Mezőgazdasági, kisipari munkákra és

részben önellátásra ösztönözte a fogvatartottakat. Leánya visszaemlékezése szerint őri kíséret nélkül, naponta kétszer járta végig a börtön zárkáit, mindössze egy acéltört rejtő bottal felfegyverkezve, melynek használatára sosem került sor. Abban az időben, amikor Balassagyarmaton még nem volt szervezett tűzoltóság, egy nap az esti órákban tűz ütött ki a városban, melyet szélvihar tett veszélyesebbé. A tragédiát ekkor Megyery István merész elhatározása akadályozta meg, mikor is a börtönudvarra összehívott rabok becsületességére támaszkodva, saját felelősségére szabadon engedte a kisebb és a nagy súlyú bűncselekményeket elkövetőket egyaránt a város megmentésére. A fogvatartottak életük kockáztatásával mentettek ki a lángokból gyermekeket, aggastyánokat és állatokat, majd a börtön hívójelére visszatértek, és senki sem hiányzott közülük.

Szakmai tevékenység

Nógrád vármegye és a Balassagyarmati Fegyház és Börtön teljes személyi állománya már az intézet alapítása óta elkötelezettje a fogvatartotti visszailleszkedés elősegítésének és a bűnisméltés megelőzésének. Ezt a tevékenységet értjük ma reintegráció alatt. Az intézet személyi állománya a betelepítéstől kezdve folyamatosan törekedett meghatározó szerepet betölteni az innováció területén.

A XIX. századi egészségügyi okokból és a túlzásfúltságból adódó problémák orvoslására adott válaszokból fejlődött ki a munkáltatásra és fegyelmezett intézeti rendre épülő működés, amely a XX-XXI. században reintegrációs programokkal, képzésekkel és a helyi gazdasági együttműködéssel (Ipoly Cipőgyár Kft.) bővült.

Új programok, foglalkozások és képzések bevezetése növelte a fogvatartottak társadalmi visszailleszkedésének elősegítését.

„A büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról” szóló 2013. évi CCXL. törvény szakmai megalkotásából Balassagyarmat is jelentős mértékben kivette a részét, így számos olyan elem került a törvényi szabályozásba, melyet az intézet javasolt addigi tapasztalatai alapján. Ilyenek voltak többek között a resztoratív módszerek (például a fogvatartottak családjával és azon belül gyermekeikkel való foglalkozás), a jóvátétel különböző formái, a mediációs eljárásból kifejlődő közvetítői eljárás, a jutalmazási és fenytési formák bővítése. Az intézet személyi állománya jelentős szerepet vállalt a kategória- és kreditrendszer kidolgozásában, a díjazás nélküli munkavégzés elektronikus nyilvántartásának bevezetésében, valamint aktív szereplője a fogvatartottak elektronikus levelezésének kialakítási folyamatának.

Az intézet a fogvatartotti munkáltatásban tartósan kiemelkedő eredményeket ért el, különösen az Ipoly Cipőgyár Kft.-vel kialakított, 1954 óta tartó együttműködésben. Ennek keretében a munkaképes elítéltek gyakorlatilag 100%-os arányban vesznek részt

a termelésben, amely elsősorban cipőipari feladatokat foglal magában. A cipőgyártási foglalkoztatás egyben kompetenciafejlesztő is, a fogvatartottak munkafegyelmet, precizitást, alapanyag- és eszközismeretet, valamint csapatmunkát tanulnak, amelyek a szabadulás utáni munkaerőpiaci visszailleszkedés kulcstényezői lehetnek. A munkáltatás számos esetben oktatáshoz kapcsolódik, a középfokú tanulmányokat folytató fogvatartottak közül többen érettségit szereznek, illetve szakmai tréningeken vesznek részt. A cipőgyárral közös teljesítményértékelési rendszer motivációs eszközként működik, és erősíti a fogvatartottak felelősségvállalását.

A cipőipari foglalkoztatás az intézet reintegrációs stratégiájának szerves része. Az intézeti gyakorlat illeszkedik a XXI. századi büntetés-végrehajtási célokhoz, amelyek a társadalmi visszailleszkedés esélyeinek növelését, a visszaesés kockázatának mérséklését és a közösség biztonságának erősítését tartják szem előtt.

A reintegráció fontos eleme – az oktatáson és munkáltatáson túl – a családi kapcsolatok erősítése, mellyel összefüggésben több innovatív programon vehettek részt a fogvatartottak. Ilyen volt a Zakeus program, amely egy resztoratív, azaz helyreállító igazságszolgáltatást célzó program, ami 2008 nyaratól közel 10 alkalmat élt meg.

2016-ban újabb állomáshoz érkezett az intézet az úgynevezett Hídépítő program által, mely az országban az első kompakt resztoratív érzékenyítő csoportfoglalkozás volt. Négy elkövető, négy sértett és négy segítő szakember közreműködésével hozta közelebb egymáshoz a véleményeket, kimondottá téve a sérelmeket, így megismerhették a felek egymás érzéseit, véleményeit.

A reintegrációs folyamatok folytatásaként a különböző szakmai programok segítségével a fogvatartottak felismerhetik a bűncselekményük elkövetésével okozott károkat, melyet több módon is kompenzálhatnak. Ennek egyik formája a társadalmi szerepvállalás, a jóvátételi munka, az adományozás, illetve a különböző fogvatartotti alkotások felajánlása, melyek alkalmazása szintén közel 20 éves múlttra tekint vissza.

A társadalmi visszailleszkedés elősegítésére, illetve a személyi állomány munkakörülményeinek javítására 2005 óta keresi a pályázati forrásokat az intézet, így összesen 27 sikeres pályázat megvalósításáról lehet beszámolni.

A bűnmegelőzés területén 2020-ig innovatív módon, évente közel 1 000 fő középiskolás diák ismerhette meg a bűnelkövetés veszélyeit színjátszó csoport által színésítve, drámapedagógus kolléga szakmai közreműködésével és a fogvatartottak részvételével. A módszert – a visszajelzések alapján – a szakmai felkészültség és a program tudatos felépítése, valamint a fogvatartottak személyes jelenléte tette igazán hatékonyá. A rendezvények szorosan kapcsolódtak a Nyitott Bíróság Programhoz, melyet a középiskolák és az intézet részvétele mellett a Balassagyarmati Törvényszék fogott össze. Ennek

egyik elismeréseként 2009-ben Nógrád Megye Közgyűlése Szondi-díjat adományozott a Balassagyarmati Fegyház és Börtön részére.⁷

Mindemellett az intézet erőssége a személyi állomány elhivatottsága és hivatástudata, mellyel igyekszik megőrizni és fejleszteni az elődeik által teremtett értékeket és eredményeket. A legnagyobb elismerést talán az jelentette, hogy Magyarország Belügyminisztere 2013-ban csapatzászlót adományozott az intézetnek, tekintettel a Balassagyarmati Fegyház és Börtön személyi állományának hosszú ideig, kimagasló színvonalon végzett szakmai munkájára, közösségi erejére, a közrend és a közbiztonság ügye iránti elkötelezettségére.

2021-ben átfogó biztonságtechnikai korszerűsítés valósult meg, melynek keretében új kerítésrendszer, zárka oda-vissza beszélő, kamerarendszer és felügyeleti infrastruktúra-fejlesztések növelik az intézet biztonságát.

Az intézet a személyi állomány rendszeres véradása okán 2016-ban kiérdemelte a „véradóbarát munkahely” címet.

Összefoglaló

A Balassagyarmati Fegyház és Börtön története a reformkori építkezés bátor döntésétől a XXI. századi reintegrációs szemléletig ível. Az épület műemlék, a benne folyó munka pedig élő szakmai tradíció. A kápolna újjászületése, a tartós munkáltatási eredmények és a következetes oktatási-készségfejlesztő programok együtt járulnak hozzá az intézet működésének magas színvonalához. Az elmúlt években megvalósult biztonságtechnikai fejlesztések és a fogvatartottak közel teljes foglalkoztatási aránya stabil alapot adnak ahhoz, hogy az intézet a jövőben is hatékony reintegrációs tevékenységet folytathasson a biztonságos fogvatartás mellett. A cél, hogy a hagyományokra építve – oktatás, munkáltatás, együttműködések és a közösségi programok bővítésével – a Balassagyarmati Fegyház és Börtön továbbra is meghatározó szereplője legyen a magyar büntetés-végrehajtási szervezetnek.

Felhasznált irodalom

- Reiter László (1994): A balassagyarmati börtön építéstörténetének levéltári forrásai. In: Tyekvicska (szerk.): Nagy Iván Történeti Kör Évkönyve, Balassagyarmat, p. 81–118.
- Török Enikő (2014): A balassagyarmati börtön építése körüli nehézségek. Magyar Nemzeti Levéltár, 2014. október 14. Online: https://mnl.gov.hu/a_het_dokumentuma/a_balassagyarmati_borton_epitese_koruli_nehezségek.html (Letöltés ideje: 2025. szeptember 05.)

⁷ A díjat azok a közösségek kaphatják elismerésként, akik a megye érdekében, valamint a megyében végzett rendészeti és közbiztonsági tevékenység végzésével, támogatásával kiemelkedő, példamutató, kimagasló eredményeket tudhatnak maguk mögött.